

Рік 1917.

Число 9.

Вібіотека „Канадійського Фармера“.

Як жив Український Народ

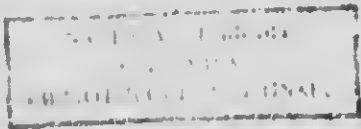
(Коротка історія України).

Ціна 15 цт

Накладом «Канадійського Фармера».

852 Мейн стр.

Вінніпег, Манітоба.

„КОБЗАР“ Т. Г. Шевченка

Накладом Руської Книгарні вийшов КОБЗАР, передрук видави Тов. Просвіти у Львові.

»КОБЗАР« Т. Г. Шевченка. — Вага Шевченка і в історії українського і в історії загально людської думки безмірно велика. Він перший поставив українське письменство в рівень з письменством других народів і звернув на него увагу всего культурного світа; а виступивши борцем за права і волю пригнобленого люду, за правду і справедливість він своєю поезією привернув до себе і загально людському поступови. Вплив поезії Шевченка помітити можна і в чужих письменствах, а в своєму рідному він сплюснув цілу школу письменників.

»Кобзар«. — 560 сторін з 53 гарними образками і портретом Т. Г. Шевченка в двох томах..... \$1.50
в гарній оправі..... \$2.00

Ілюстрована Шевченківська Бібліотека у 24-ох Книжках.

Хто любить поезії нашого великого поета Т. Г. Шевченка, нехай купиць собі всі 24 тих гарних книжок за такі гроші а не пожалує. — Ціна..... \$1.50

1. Причина. — З 2-ма малюнками і портретом
2. Катерина. — З 3-ма малюнками і портретом.
3. Тополя. — З 1-м малюнком і портретом.
4. Гайдамаки. — З 15-ма малюнками і портретом.
5. Черниця Марія. — З 1-м малюнком і портретом.
6. Утоплена. — З 1-м малюнком і портретом.
7. Гвмалія. — З 1-м малюнком і портретом.
8. Сова. — З 1-м малюнком і портретом.
9. Єретки або Іван Гус. — З 1-м малюнком і портретом.
10. Невольник. — З 2-ма малюнками і портретом.
11. Наймичка. — З 2-ма малюнками і портретом.
12. Відьма. — З 1-м малюнком і портретом.
13. Книжка. — З 1-м малюнком і портретом.
14. Москвілева крикця. — З 1-м малюнком і портретом.
15. Варнак. — З 1-м малюнком і портретом.
16. Твєрївна. — З 1-м малюнком і портретом.
17. Марина. — З 1-м малюнком і портретом.
18. Сотки. — З 1-м малюнком і портретом.
19. Петрусь. — З 1-м малюнком і портретом.
20. Тарасова кіч. — Іван Пидіова. — Перебендя. — З 2-ма малюнками і портретом.
21. Русалка. — Як би тоб і довело ся. — З 2. мал. і портр.
22. Назар Стодоля. — З 2-ма малюнками і портретом.
23. Збірник дрібних віршів. — З 7. малюнками і портретом.
24. Збірник дрібних віршів, про Україну та козацтво. — З 4-ма малюнками і портретом.

Ціна всіх 24-ох книжок лише..... \$1.50
Портрети Т. Шевченка по..... 25ц., 50ц., і по \$1.00
Вїзд Богдана Хмельницького до Київa..... \$1.)

RUSKA KNYHARNIA

848-850 Main St.

Winnipeg, Man.

ЯК ЖИВ УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД.

(Коротка історія України).

І. Де живуть Українці і кільки їх.

Як піде наш чоловік, скажемо з Харківщина в Полтаву, а тоді в степи на заробітки, аж до Херсона та Одеси, то скрізь він зустріне своїх людей, що так говорять як і він. Нехай він звернеться назад, піде Київщиною, Волинню, Поділлям, Чернігівщиною, — знову скрізь він побачить, що робочі люди говорять такою мовою, як і він. Де-неде мовою відміна буде, а то все однаково — в стійно, зовсім то того, як отут написано. Отож та всім сім просторі живе вестодня наш народ.

Земля, на якій він живе, зветься Україна, а народ зветься Українці, і говоримо українською мовою.

Земля наша Україна велика. Починається вона від Карпатських гір та іде аж до Дону, а з північного краю починається від шведських лісових болот — по річці Прип'ять, та тягнеться геть аж до Чорного моря. По цій землі течуть гарні і великі ріки: найбільша Дніпро, відтак Дністер, Буг, Південь, Кубань та інші. Південні краї нашої землі обпирає Чорне Море. Є тут багато великих і малих міст: найголовніші і найкращі — Київ над Дніпром, відтак Львів, Чернівці, Кам'янець, Житомир, Чернігів, Харків, Подільва, Катеринослав, Херсон, Одеса, Катеринодар та багато інших. Усього землі нашої України 13 з половиною тисячів квадратних миль, або, як простіше сказати, — коло 70 мільонів фалеч. Народу українського живе на тій землі більше як 31 мільонів.

Земля українська хоч уся при куні, та поділена між двома царствами. Найбільша частина її під Росією, і живе на російській Україні 27 мільонів нашого народу в отцх вісьмох губерніях: Чернігівській, Київській, Полтавській, Харківській, Катеринославській, Херсонській, Волинській, Подольській та в частинах ще одних одинадцятьох губерній: Таврійської, Басарабської, Люблінської, Сідлецької, Гроднеської, Мінської, Курської, Боронізької, Донської, Ставропільської та Кубанської.

Друга велика частка української землі під Австро-Угорщиною. Тут український народ живе зараз за російською межею, в східній Галичині, на східній Буковині та на карпатському Підгір'ю. Живе його там мільйонів з чотири. Окрім того, українські люди виселили ся з свого краю і живуть по всіх інших місцях Росії, а поза Росією живуть Українці в Румунії, в Туреччині, в Америці та по інших місцях.

II. Наші предки і перші князі.

У давно давнину український народ жив невеличкими племенами; кожне плем'я знало ся по своєму: полове, деревляне, дуліби, сіверяне, уличі, тиверці. В кожному племі не єдились а кожне плем'я жило собі окремо, окремою громадою. Громада усього її порядку давала. Звичайно в кожному племі було своє місце або город; там на майдані сходила ся громада, і такі сходили звали ся вче. Вче міркувало про громадські справи і як воно рішення, то так і робить ся. Вче вибирало собі старшого, що звав ся князь. Князь уже і порядкував, слухаючи вча, і командував, як була війна. Хоч вчачи спершу було не багато; все то був народ хліборобський, а вільного степу було без краю, не було за що дуже і сварити ся. Часом хіба не помирились плем'я з плем'ям, поєварити ся, то трохи й левоують. Через те народ наш у ті часи до війни не звик і воїновитий не був. Більше привчали його до війни сусідні хижачкі народці, бо вони нападали на наших людей, то треба було від них відбивати ся. Де-даг'ї й князі заводили вже при собі повсякчасне військо: через те вони любили вбивати ся в більшу силу, тоді вже й вча не слухали.

Віра в них була така, що молились до сонця, до неба, до води, до землі, і тому подібного; над усім у них були боги: найстаріший Перун, підтак Дажбог, Стрибог на інші. Доводилось їм мати діло з сусіднім грецьким царством Візантією. Греки були християне, і відтак і до нас почала заходити християнська віра; серед нашої землі вже в дев'ятім віці були християне, а в десятім вихрестилась у християнство киявська княгиня Ольга. Поширив же у нас християнство її онук, князь Володимир. Під його рукою було вже багато землі, а на ній чимало свого й чужого народу; князював Володимир від Києва аж геть на північ далеко; на заході мав Галичину (що тепер під

Австрією), і кругом на схід і на південь великі простори. Українська держава (царство) під його рукою була вже великою державою. Року 988-го Володимир хрестився в християнську віру від візантійски. Греки і оженив ся з грецькою царівною Ганною. Ного заходами християнська віра почала ширити ся скрізь по його державі. Володимир по зводив школи і шіди учити в них діти. Так почала ся в нашій українській державі просвіта — і то дечого — наші діти переняли від Греків.

Ще за життя Володимир породив свог. синам та князюване землі; але як він умер, року 1015, сини його довго скаржили ся за б. живицню аж поки син його Ярослав князюванц над усією державою і відбив під свою руку ще й деякі інші землі. Вбив ся він у велику силу, ладив ся з усякими королями й царями: одного свог. став одружив з грецькою царівною, двох других — з німецькими князівнями одну дочку піддан за норв. ского короля Гаральда, другу за французкого короля Генріха I. Наша земля через те ладивом пошла ся з чужими землями, наш народ — переїмав від інших народів те гарне, що було в них.

Ярослав, як і батько його, скрізь заводив школи. Сам він любив читати та розмашляти з ученими людьми; звелін попередквалати на тодішню нашу книжну мову — деякі грецькі книги і завів бібліотеку (книгозбір) у Софійській церкві. Сю церкву звелін він грецьким майстрам вибудувати в Києві, і вона, з деякими підмінами й прибудовками додержала ся й досі і зветь ся тпер Софійській собор. Князь Ярослав силкуван ся як краще упорядкувати лад у своїй державі; він почав заводити кращі закони і занесувати їх на папір, а досі воно не занесувало ся; та книга, де почато занесувати закон, зветь ся «Руска правда». Умер Ярослав року 1054-го.

Ярослав, як і батько його, скрізь заводив школи. Сам він ма своїми силами на пять частин, чи князівств. Такі князівства звали ся тоді уділами. З того часу завів ся у нас між князями такий лад, що найстарший брат звичайно брав київський уділ, князював у Києві і звав ся великим князем. Таким робом зробив ся Київ столицею нашої української, — чи як тоді казали — рускої, — держави. Як старший брат умирає, то замість се-го великим князем ставав підстарший брат, за ним третій і так аж до послідного брата. Такий був звичай, та самі князі не ду

же его шанували, а раз-у-раз спихали один другого з великого князкого стільця.

Князів на уділи настановляли звичайно батьки, але часто народні віча сами собі вибирали князів, а пелюбих, то часом і скидали.

Кожний князь мав своє військо і ходив з ним воювати. Як намножило ся удільних князів багато, — погано стало народови під ними жити. Князі не обороняли добре свого народу від степових народів, що на нас нападали, від Печенігів, Половців, Турків та інших. Ні, князі воювали ся один з другим, щоб повідбирати у своїх же братів, чи інших родичів городи й землі. Один князь ніч другого воювати, нападе на его землю, городи і села поруйнує, погальє, людей побє. Найбільше змагали ся за столицю Київ — кому бути великим князем. Кілька разів брали Київ війском боем, руйнували й палили, різали людей, до того довели, що великий та славний колись Київ звів ся ні - нащо. До війська треба було людей, — князі забирали хліборобів та інших робочих людей від роботи. Ще їм мало було свого війська, то вони кликали на підмогу проти своїх же військо від сусідних диких степових народів, наприклад, від Половців. Ті прийдуть помагати та й займуть у неволю цілі села з жінками й дітьми. Отак робили ті князі з своїм народом.

III. Суперечки з Московщиною.

Тоді-ж почала ся суперечка її з москалями (руськими, великоросами, кацапами).

На північ від України жили зовсім чужі нам народці: Мері та Вєсь. Вони були фінської породи, фінською мовою й говорили і жили своїм звичаєм. З давна вже бідороси й наші люде заходили в ті землі і там селилися. Де далі таких виходців ставало там усе більше та більше. Народці ті фінські були неосвічені, ніякого міцного ладу в них не було, і люде то були тихі, не воївогиті. Через те оті зайди де далі все дужче над ними гору брали. Уже наші князі почали там і городи (міста) свої будувати. Живучи наші люде в куні з Мері та Вєсю, поперемишували ся з ними. Фіни вихрестиялись на хрестиянську віру, наші почали женити ся з фінками, а фіни з нашими дівчатами; одні в ругих переймали звичаї; мову свою фіни забували, а знов і наші люде багато дечого переймали від їх мови. З

обох тих мов і витворила ся нова мова, зовсім окрема від нашої, — московсва. Ми говорили по старому, по українськеу, а вони вже по новому, по московському. Було вже два народи, різні обличчям, мовою, звичаями, одежою. Тільки-ж тоді ще і ми, і вони звали ся однаково — Русь.

Було вже там, на півночі, й князівство Суздальське та Володимирське; князі там були з нашого роду. Один з них князів, Юрій, побудував там город Москву. Тільки-ж усе се була одна наша держава, і князі суздальсько-володимирські мусіли корити ся київському великому князеві. А се їм було не до впадоби.

Один з них князів — Андрій Боголюбський побудував собі нову столицю, город Володимир на річці Клязмі і вбив ся в силу. Київського великого князя він не слухав, а хотів сам бути великим князем, та не в Києві, а в Володимирі; хотів щоб усею землею порядкувала не київська Русь (Україна), а московсько-суздальсько-володимирська (Московщина). От він і задумав зруйнувати Київ, щоб его не було, а вся сила й краса щоб були в московськім Володимирі. Року 1169. він покличав на поміч Половців та напав на Київ, узив его боєм, спалив і зруйнував увесь. Андрієві суздальськ-москалі, хоч самі й християне, любісінько палили церкви й монастирі. Грабили й вели з собою все людське добро. А людей і старих, і малих — усіх вирізу-ивляють и іо павляють аиной двонє тох олод вирои щим — павля ся, там з того часу так завелав, що піколи вже не доходив до такої сили й розцвіту, як поперед.

На деякий час зросло тоді в гору князівство Галицьке, або Червона Русь. Се був уділ нашої держави; але року 1198. закнязював там волшинський князь Роман, і сей князь зріс в таку силу, що підгорнув під свою руку й звеможену Київську землю. За сим розумним та смілим князем може-б ми й повицїли ся з біди, та року 1205. він поляг у бою з Польсакми.

Була наша Україна богата і на землю й на вичину. Ставало їй собі, було що їй продавати иншим народам. Заводили ся школи, по трохи ширивась просьвіта. Навчали ся наші люде всякого ремесла й умілости: будували гарні будинки, малювали добре малюнки, великі инші гарні річи вмїли виробляти. Народ був тямущий до всего, тільки не міг собі дати ради з князями. А ті князі думали не про добро людське, а про добро своє, про свою кишеню. Жадаючи собі все більшої си-

ли й богаства, руйнували князі рідну землю, віча й громади утискали, відбирали в них волю: робочих людей гнітили та накладали на них великі податки. Коли часом траплявся який путящий князь, то не міг сам спити всіх. А московські князі, такі, як Андрій Боголюбський, ще додавали лиха. І довели князі рідну землю до великої біди, до зашепаду, зробили з неї руїну, народ знесилили так, що не міг уже він оборонятися від хижих ворогів-чужинців.

IV. Татарське лихоліте.

А чужинців багато нападало на нашу землю: Авари, Угри, Жорки, Хозари. Упоралися з ними — коли наскочили північні степовики — Печеніги, а потім Половці; сі чинили нашому народови велику кривду. Та помалу побили ми Печенігів, почали брати гору й над Половцями, стали з ними вже миритися й родичитися. Аж тут насунула нова хмара: Татари.

Татари не робили хліба, не мали ні сіл, ні городів, а кочували — переїздили степами з одного місця на друге. Жили з худоби, мали багато верблюдів, волів, овець, коней. Ще жили з війни, і були народом диким, войовитим, лютими були на війні руйніками. Мали свою окрему віру. Порядкували старші, що звалися ханами.

На Україну прийшли вони зі сходу сонця, з далекої землі Азії, з-за ріки Дону й Волги та з-за великого озера Каспійського. Спершу напали на Половців, а як наші дали поміччю Половцям, то й на наших кинулись і на річці Калці страшенно нас побили року 1224-го. Завернули назад, але через 13 літ, року 1237, прийшли знову.

Українські князі ніяк не готувалися до сього нападу. Як і поперед, вони заводилися, сварилися проміж себе за князюване, а про оборону землі і в голову не клали. Через те Татарам легко було їх подужати.

Татарський хан Батий вирушив з трома сотками тисячів війська. Татари напали на Московщину та й підбили її під себе; потому насунули на Україну, взяли й зруйнували Київ і тоді пішли потопом по всій Україні. Орда йшла як пожежа, палила, руйнувала, вирізувала до ноги людей, топтала дітєй кінми. Вся Україна стояла в обгорілих руїнах, залита була кров'ю посипана людськими кістками. Хто ще був живий, — утікав у ліси, в очерети та в поліські болота ховалися.

Пять років було те лихо, аж поки над усім нашим краєм запанували Татари. Батій з своєю ордою вернув ся в степи над Волгою й Доном і там осів ся; а ці завоюваніх українських землях покинув своїх владальників з війском. Татари ні п нас, ні в Московщині не переміняли порядків, не займали віри, zostавили, як були казів, аде над тими князями вже старинний був Батій, а його посівники збирали з московского й з українського народу великі податки, а хто не міг платити, того вбивали або брали в орду. От до чого дограли ся українські князі, що й край свій, і себе самих понустили впасти в неволю!

Під сей час усе завмерло в нашім краю тільки галицький князь Дашко, Романів син, силував ся якось визволити рідну землю. Під його рукою була, після першого татарского нападуду, майже вся українська земля і під його панованем край почав оживати, багатіти, ширила ся просвіта, народ звичайно мав ся з просвіченими краями в західній Европі. Підчас другого татарского нападу його не було дома, — їздив до грецкого короля сватати за свого сина його дочку. Вернувши ся, побачив край спустошений, порушований. Почав знову все впорядковувати. Він і з Батием так угодив ся, що хан не посилав до него своїх посівників за податками, тільки що повинен був Дашко допомагати хану своїм війском. Та він хотів зовсім Татар збути ся. Він оженив сина Льва з дочкою угорского короля Белі, другого сина — з дочкою литовского князя Миндовга, заприятинив ся ще й з польским королем, та й з папою римским; папський посол коронував Дашка на короля. Придбавши таких дужих приятелів, сподівав ся король Дашко вигнати Татар з української землі. Та родичі і приятелі помічати не дали, своєї сили було мало і довелося Дашкови знов корити ся Татарам, хоч він і не допускав їм порядкувати в своїм королівстві. Як він умер року 1264-го, не було ніякого вже, хто-б опирав ся силі татарській. Татарські хани били як 80 років панували над нашою землею — аж поки прийшла Литва.

V. Україна з Литвою.

Литвинами люде звуть у нас тепер тих родичів наших, що по письменному звуть ся Білороси; тих людей привали Литвою через те, що вони довго були під панованем правдивої Литви. А правдива Литва це зовсім инший народ, що жив на північ від Польщі, вздовж річок Двина й Німану, аж до Балтицкого

моря. Говорили Литвини зовсім іншою мовою і мали свою віру. Спершу сей народ був бідний, дикий, жив по лісах, пущах та петрих. Колись українські князі навіть підбили його під себе на деякий час. Та потрохи почали Литвини вбивати ся в силу, і литовські князі стали вже нападати на Україну.

Зробивши ся дужою державою, Литва стала нападати на нас і протягом чотирнацятого віку забрала всю українську землю вигнавши з неї Татар. З того часу Україна стала під литовською рукою; тільки одну частку української землі — Галичину — пізніше забрала Польща. Вкуні з українськими землями забрала Литва й білорускі. Тепер ми зовсім уже її на довго порізними ся з Московщиною: Україна і Біла Русь були з Литвою і звали ся литовська Русь; московські давні князівства ще 200 літ були під Татарами, а потім вросли в самостійне московське царство, з столицею в Москві.

Литовські князі не переміняли порядків на Україні, тільки замість давніх князів запанували Литвини. Та вони скоро поребили ся христіанами; не будучи сами письменними, навчили ся письменства від нас і переняли з ним і нашу мову та її почали закони і все инше писати тодішньою нашою письменською мовою. Українці були освіченіші ніж Литвини, і хоч Литвини їх підбили, але Українці взяли над ними гору розумом та освітою, через те її українська та білоруска мова запанувала серед освіченіших Литвинів. Помалу литовська держава переробила ся на Українсько-Білоруску.

VI. Україна з Польщею.

Та в Литви її України була сусіда Польща. Польська держава давно вже хотіла притулити до себе українсько-литовську державу. Як умер у Польщі король Людвик, вістала ся дочка Ядвіга. Польські пани року 1386-го віддали Ядвігу заміж за литовського князя Ягайла і вибрали його на польського короля, а Ягайло за се обіцяв прилучити до Польщі всю Литву, Україну й Білу Русь.

Спершу країни нової польської держави Польща, Литва й Україна жили самі кожда своїм звичаєм і під своїм законом. Але польські пани хотіли, щоб не так, а щоб Литву й Україну переробили на Польщу.

Польські пани мали в своїй землі велику силу. Вони збирали ся на зїзд, що звав ся сейм, і той сейм давав порядок усім

землі: вибрав короля, як старий умирав, заводив усякими законами й громадськими справами. Король без сейму, без панів не міг нічого робити. Кождий пан мав право держати своє військо, у панів були міцні й збройні муровані замки серед величезних маєтків-земель і в тих замках пани жили як королі.

Мало це вся земля була панська, попівська або монастирська, і польський народ робив на своїх панів нашу щизу. Тяжко жило ся робочому польському народови, легко й весело жило ся панам.

Отодіж то й українським та литовським панам схотіло ся такого життя. Ті панські права принадлежили їм, — почали вони переїмати польську мову, польські звичаї, католицьку віру (бо Поляки були католики), — аж поки року 1569-го зібрали ся з усіх трох земель пани та й постановили, щоби Литві трохи ще попустити самостійности, а українські землі приділити до Польщі. Король польський почав роздавати панам українські землі: і порожні, і такі, що на них уже сиділи вільні хлібороби. Почали там польські пани оселяти ся, стали скрізь свій лад та панщизну заводити, а з ними до гурту й пані! наши-перевертні. Тільки не відразу се зробили. Спершу попускали людям — і тим, що вже там жили, і новим — більше волі — жити народови було можна добре. Тим часом пани повимуровували собі міцні замки, позаводили кождий собі військо та позахоплювали мало це всю землю на Україні. Тоді вже їм легше було народ у ярмо запрягти. Спершу податки всякі накладали та відробіток, а далі так, що вже й тяжка панщина стала. Ще часом пани жили по великих містах, а землю здавали у посесію орендарям-жидам, — то ті за панів правили, забираючи з народу весь заробіток, бо треба-ж було їм панови давати, і собі придбати.

А що вже знущали ся з людей і пани, і посесори, то й не сказати: як хто не слухав, того били й усякими карами карали; мав право пан і на смерть скарати свого підданого.

Польські пани та пані перевертні уносіджували скрізь і нашу мову, щоби перевернув ся народ на Поляків. А тут ще завела ся спірка за віру: хотіло ся панам, щоби і на Україні скрізь була католицька віра.

Наїхали на Україну католицькі ченцієзуїти та й заходили ся привертати наших людей до католициства.

Наші люди, переживши християнську віру від Греків, так і держалися того ладу і звани з тою вірою грецькою, православною або благочестивою. Поки-ж були віри католицької, і католицька віра — християнська, тільки ріжнисья дечим від православної. У католиків є найстаринні архирей, зветь ся папа; він живе в італійській землі, в місті Риму і відти дає порядок усім католикам. Тепер то він не має такої сили, а в старовину, то його слухали не то попи, а й князі, єролої та імператори.

Так ото як намислили єзуїти завести католицьку віру на Україну, то вони хитро та мудро се почали: намислились завести убо церкву, то-б то спілку поміж православною та католицькою вірою. А та унія така: Україні можуть правити службу богу по своєму, а слухати мусять пани і так вірити, як він скаже; а як попи, пани і люди всі слухати муть пани, то той пана погрохи та погану церкву робить православною вірою католицьку. Українським митрополит Рагоза та архирей Кирило Терлецкий та Іпатій Богій підписали ся унією та її віддали Терлецкий та Богій року 1705-го той підпис до пани по-то-б то убоє українськи народ хоче вристати на унію. Тоді вже в пани польські і інші повилили пани, католицькі попи, кетови та єврейські попи і архирей-убити завести унію; церкви погубили, а єврейські, православних попи вгонили і примали, а єврейські попи погубили, як вони хотіли, а так, як панам, католицькі попи погубили, а єврейські попи погубили. З того повстала страшенна війна між панями і українським народом, а український народ убоє нас, попи ми збили.

Війна між панями і українським народом була в дрогобидьлянського митрополита і в архирей Кирило Терлецкого.

Війна між панями і українським народом була в дрогобидьлянського митрополита і в архирей Кирило Терлецкого.

Війна між панями і українським народом була в дрогобидьлянського митрополита і в архирей Кирило Терлецкого.

Тоді в Криму татарське царство. У Криму жили Татари в місті і селі, а по степам від ріки Дунаю до ріки Кубані, конувати ще чотири орди татарські. Над Кримом і ордамі панував цар, що звав ся по їньому хан.

Найкрайнішими українськими оселями по ріці Дніпру були тоді міста Канів та Черкаси, — далі на південь степ уже був безлюдний; по ріці Дністру наші люди вже й тоді посели-

ли ся аж до Чорного моря. По бесплодних степах набагували і Татари, і наші Українці. Часом сварили ся за пасовища, а більше мирили ся.

Коли це року 1453-го Турки, виїшовши з Азії, повоювали грецьке царство, і турецький султан занував у грецькій столиці Царгороді або Константинополі, там де й тепер він сидить. Скоро після того турецький султан підбив під себе татарского хана. З того часу кримські Татари почали часто набігати на Україну і дуже рабували її. Турки, підгорнувши під себе багато християнських народів — Греків, Сербів, Болгарів, Молдави, хотіли повоювати звесь світ. Та й віра їх магометанська наказувала воювати ся з християнами. Ото-ж вони й підбурювали Татар нападати на Україну. А тут ще польський король та московський цар як засварять ся праміж себе, то й той і сей зараз підбурюють Татар, щоб напали: король підмовляє, щоб на московську державу, а цар — щоб на польську. Чи на Москалів, чи на Ляхів нападуть Татари, а нам усе лихо, бо ми саме на татарській дорозі, та поперед усього й мусим відбувати. Отак, напр. року 1484-го кримський хан Менглі-Гирей, приятель московского царя Іван III. наїхав на Україну, поруйновав Київ, а людей-Киян за малим не всіх забрав в неволю.

З того часу Татари мало не що року стали набігати на Україну. Наскочить орда, ссла палить, добро рабує, людей убиває або забирає в неволю. Женуть тоді людей степом як отару: Татари верхи їдуть, а людей нагаями підганяють; ще й значать тавром, распеченим в огні, на тих місцях на тілі, де і в худоби. Пригавни їх у Крим, продають на базарі так як у нас худобу. Котрі-ж старі чи слабі до праці не здатні, то тих віддають часом молодим хлопцям, а ті вчать ся на них стріляти або бють каміннями, чи в морі топлять. А ті невільники, що продавались, повинні були вибути шість років в неволі, а тоді ставали вільні, тільки не могли нікуди йти з Криму. Котрих дужчих невольників, тих і закованих держали, вишкали на лобі чи на щоках тавро: в день вони тяжко робили, а в ночі держали їх у тюремних льохах, а їсти давали трохи, та й то такого, що й собака не буде їсти. Ще брали невільників на каторгу. Каторгами звали ся турецькі кораблі, галери, що веслами гребли ся. Так на таку галеру до весел сатачили невольників і їх приковували. Ніколи вони з того місця не сходили.

Тяжко вони робили, і в свято спочинку не мали; люто їх бито.

Дуже любили Татари забирати гарних жінок та дівчат. І в Татар, і в Турків віра така, що можна мати не одну жінку, а кілька. Богаті пани, то й десятками мали жінок. Своєї жіночости їм не ставало, то забирали наших та й продавали всім, хто хотів.

Часом невольників за великі гроші викупували родичі, коли було за що; часом самі невольники втікали. Тільки тяжко було втечи; доженуть Турки Татари та вб'ють, закатують, або очі повиймають, та й коли не доженуть, — то в стіну безлюднім — без води й без їди — люди гинуть. Через те тікав мало хто.

Забирали Татари тяжко багато наших людей. От, напр., року 1575-го Татари забрали на Україні більше як 55 тисячів людей, 40 тисячів коней, пів мільона усякої худоби і без ліку отари.

От тоді заспівав наш народ тую сумну пісню:

Зажурилась Україна, що нігде прожити.
Гей впоптала орда кіньми малеькі діти,
Ой малеьких впоптала, великих забрала,
Назад руки постагала, під хвпа погнала.

Та на оборону українського народу від польського й свого паньства та від татарського хижацтва виросло дві нові сили. Одна — то були братства, друга — козаки.

VII. Братства.

Братства — то були такі товариства при церквах, найбільше по містах. Члени їх звалися братчиками. У братчики йшли найбільше міщане, але приставали до них і селяни і козаки. Наприклад гетьман Сагайдачний записався у Київське братство з усім козацьким війском. Братчики скидалися грішми і за ті гроші робили своє діло, а діла в них було чи мало. Вони дбали про те, щоб були гарні церкви, помагали вбогим, заводили шпиталі — такі доми, де мали до смерті притулок немощні та старі люди, викупляли невольників з неволі татарско-турецької та робили інші милосердні діла.

Ще їх діло було — дбати, щоб краще у нас було духовенству. Тоді українські архирейі були здебільшого з панів, з панської та королівської ласки й архирейими ставали. До кожного архирейства були земля — великі маєтки, а на тих землях жили піддані — селяни, що робили панщину на архирейів. Архирейі жили зовсім як інші багаті пани: в шиноті та в рокошах, підданих своїх тяжко кривдили; держали при собі війско і з тим війском часто по розбишакці нападали на сусідів, робили всякі інші погані діла. Понів же дуже утискали і поводили ся з ними згорда. Ото-ж проти таких порядків і починають змагати ся братства, навіть жаліють ся на архирейів царгородському патриврхови, бо він тоді був старший над українською церквою, — і патриврх помагає братствам і часом карає винних. Як настала уиія, довело ся братствам раз-у-раз боронити православну віру від уиїятства. Ще давнійше деякі багаті українські пани — такі, що ще не поперевертались на Ляхів (Поляків), от як Константин Островський або Хоткевичі, — почали заводити українські школи й друкарні, щоб печатати в них книги. Цим шляхом пішли й браства. Бачили вони, що польщизна та католицтво через те забивають українство та православіє, що наші люди були ще темні, неосвічені, а польське панство та понівство було вельми освічене, в науці та понівство було вельми освічене, в науці часом і дуже тямуще. Тому то браства заходили ся й собі заводити школи і позаводили їх дуже багато; заводили друкарні, щоб печатати в них для людської науки й просвіти книги. Через такі заходи на Україні де-далі ставало все більше та більше освічених наукою та розумних людей. Сі люди писали книги, а в тих книгах обороняли Українців та їх віру від польщизни та католицтва. Помалу-малу стала наша земля розуміятати, освічуватись, стало їй легше відбивати ся від польського панства та католицького попівства. За се дякувати мусимо братствам.

Але все-ж самі вони не мали-б сили оборонити наш народ від того лиха, яке на него насунуло. Та з мжи народу виявилась нова велика сила — козацтво.

IX. Козаки.

Козаками звали ся спершу вільні воляки-здобивники, що ходили на здобутки в степ розбивати чужих, а часом і своїх,

або йшли на службу до якого князя. Були козаки християнські й татарські, українські й московські. Я тут казати му тільки про своїх, українських козаків.

Значайно козаки ходили гуртами і мали своїх ватажків, отаманів. Часом сї патажки були з простого люду, а часом і вельможі пани. Бо козаки боронили землю від Татар, відбирали від орди людей-невільників та всяку здобич, — то-ж і панам було добре. От з таких панів був славетний ватажок князь Дмитро Вишневецький, прозваний Байдою (про него й пісню співають). Він збудував на острові Хортиці серед Дніпра замок, зібрав там козаків та й бив звідти на Туреччину. Помалу-малу козаки зовсім оселили ся на Дніпровім острові за порогами, через те стали звати ся Запорозкими козаками, а місце, де вони жили, — Запорозка Січ.

Туди в Січ тікали з наших міст та сіл усі ті люди, кому недобре дома жило ся: чи пани мордували, чи так не щастило, чи в гріх ускочив хто та кари сподівав ся, чи просто хотів чоловік погуляти військовою погуляшкою, — гайда в степ у Січ! Запорожці не шитали чоловіка, як він попередю жив, а приймали кожного, хто до них приходив, аби християнської віри був. Коли хто чим грішній був, — те їм було байдуже. Але коли хто в Січч проґрїшав ся, то карали дуже: хто жінку заведе на Січ, тому голову відрубують, бо на Січч жили вони без жінок, хто украде — і того на смерть карають, а коли хто товариша убиє — живцем у землю з убитим закопають. Преміж собою жили просто. Усе їх житло звало ся кіш, а окремі частини війська жили в величезних хатах, що звали су курії. Усю старшину сами вони собі вибирали, а як хто не подобав ся їм, то й геть скидали. Найстарший отаман звав ся кошовий отаман, а були і курїнні отамани. Найвище діло у козаків було — воювати з Татарами та з Турками. Смерти й мукі вони не бояли ся, були смілі вояки, що на увесь свїт уславились. Стали їх називати лицарями, преславним запорозким війском.

Спершу козаки тільки відбивали ся від Татар, а далі почали вже й сами на них нападати. Часом суходолом підуть та побють, а часом посїдають у чайки (великі морські човни) та Дніпром до моря, та Чорним морем до Турків, — доскакували й до самого Цареграду. Попалять, поруйнують, исвольників з неволі повизволяють, здобичі наберуть та йї назад. Часом

висвятив єму митрополита Пона Боренкого та шість архирей в у ті єпархії, де були уніяти. Багато повідбирав він в уніятів тих земель, які вони пограбували, відняв у них стародавній київський Софійський собор. Був він чоловік учений, сам дбав про просвіту людську і дав багато грошей та добра на школи. Нашам волі не попускав, обороняючи народ. Від Турків теж відбивав ся добре, зруйнував у Криму турецький народ Кафу та й визволив там багато невільників. Побивши, вкузі з польським війском, Турків під Хотином, він здобув ся там тяжких раних, вернувши до дому, помер 1622. року.

Після Сагайдачного погіршило нашим. Спорю віру й просвіту борошили таки братетва й новий митрополит київський Петро Могила. Сей Могила заводив школи, послав хлопців учити ся в чужі землі, щоб наші люди були вчені і могли себе наукою боронити.

А козакам погіршало. Умер Сагайдачний, нікого вже було нашим-Ляхам бояти ся, — почали вони ще гірше знущати ся над народом, почали знов утискати козаків. Злому зняла ся кривава завіруха, почали ся бунти, криваві повстання. Повставали козацькі гетьмани Тарас, Палюк, Острияниця, та нічого не могли вдіяти. Народ стогнав у неволі, а наши роскошували. Північний край була наша Україна, і була вона раєм нашим, а несклом робочому українському народови.

Х. Богдан Хмельницький.

Та не міг народ до віку терпіти таке лихо. Року 1648-го спершу козаки, а тоді й увесь народ підняв ся проти польського панования за приводом чигиринського сотника Богдана Хмельницького.

Богдан Хмельницький був давний вояка, бив ся не раз у бою, був і у неволі турецькій. Сам був чоловік розумний, добре вчений, ще й хитрий. Польські наши его тяжко покривдили закинули в тюрму. Він утік, кинув ся на Січ, — Запорожці пристали до него. Він поїхав до кримського хана просити в него помочи, — той дав єму військо татарське. Тоді рушили на українські городи. Де вони йшли — скрізь городове козацтво пристаяло до Хмельницького. Наши вислали проти него військо, а він бив его раз-у-раз: коло річки Жовті Води, під Корсунем, під Пивлявою, під Зборовом та Збаражем. Народ повивав хати й роботу та плавом плив до Хмельницького. Хто

немав шабл чи рушниці, — брав косу, шпала, коляску та йшов до війська. Збунтований народ по всему краю бив панів, жидів, ксьондзів, — тільки той живий тоді зістав ся, хто втікав з України в Польщу. Милосердя не було: розлютований народ нічого не жалів. Не жаліли-ж народу й пани. Хоч і не могли вони з своїм війском побити Хмельницького, але де застукують купку повстанців, мужиків чи козаків, то без жалю убивають, катують, мучать — на палі настромлюють, очі пиймають, налять... Найбільше катував і знущав ся над нашим народом князь Ярема Вишневецький, український пан, що перекинув ся до панів-Ляхів, покатоличившись.

Нарешті під Зборовом Хмельницький так притиснув короля й панів польських, що король мусів мирити ся. Та на лихо тут здукавили Татари, злигавши ся з панами, — через те не міг Хмельницький таких умов собі добути, яких хотів. Одначе все-ж добув ся він дечого: між частиною України й Польщею мала бути проведена межа; ні Жидів, ні польського війська на Україні не повинно бути; віри православної Ляхи не мають зачіпати; козаків має бути 40 тисячів; уся старшина на Україні мусить бути своя, а не польсько-католицька; гетьманом на усю Україну став Богдан Хмельницький.

Славно окритий, вернув Хмельницький до дому. Він думав, що тепер уже буде добре, та помилив ся. Український народ не міг привстати на таку згоду, яку зробив гетьман. Хмельницький не визволив людей з під панів і пани знову почали селити ся на Україні. Побачивши, що вертаєть ся стара біда, селяни знову збунтували ся, пани стали утікати. Почала ся у Хмельницького знову війна з Поляками. Та тепер народ був уже на него сердитий, не так йому помагав, а до того татарський хан, що прийшов на поміч, утік з бою під Берестечком, ухпивши з собою і Хмельницького. Козаків побито. В місті Білій Церкві Хмельницький написав нову згоду з Поляками, та згода та була ще поганіша ніж Зборовська і не довго вдержала ся.

Почала ся нова війна. Козаки побили польське військо під горою Батогом. Татарський хан помирив ся з Хмельницьким і прийшов на підмогу під Жванець коло Кам'янця. Козаки й Татари облягли Поляків, — приходив панам-Ляхам край. Та хан не широко помирив ся з Хмельницьким. Він так увесь час ро-

бив, щоб ні козаків, не могли зовсім Поляків подужити, ні Поляки козаків, а щоб усе били ся, а Татари тимчасом, немов помагачи, могли-б грабувати Україну. Отож хан знову зрадив і помирился з королем. Король поминив ся платити ему щороку великі гроші. Хан повернув до дому, а сто Татари, йдучи, розсипались по Україні, забираючи народ в неволю. Хмельницький відійшов у глуб на Україну.

Тяжко було нашому краю. Тисли Польки, тисли Татари, а обронити вже нестало сил. Шість років воював ся народ з Польками, уся країна була в щип і кровю. Люди тяжко дубожили. Підчас страшноі народноі війни ні хліб не сіяно як треба, зій яке шше діло не робило ся до ладу, поди були в війську і багато з них і зовсім не вернуло ся, предати в бою, багато вернуло ся каліками, до роботи не годними. А ще й те: де війна там есла і города з усім добром порушують та поназять, хліб війською витолочува. Така війна кривава з огнем і мечем шість років ходила по нашім невеселім краю!... Як же було народови не занести арешт?

Йти не се й Хмельницький, що біда, що вже нема сил, та й вимислив з деякими помислявими товаришми людьми, просити помаги в московскім царю.

У Москві в Московській державі в ті часи була мала багата сила. Царював в ті часи цар Михайло Федорович Іванов. Цар Михайло Федорович в ті часи хотів знов стати в союз з Польскою Москвою, щоб знов стати в союз з Польскою Москвою, щоб знов стати в союз з Польскою Москвою. У Москві в ті часи була мала багата сила. Царював в ті часи цар Михайло Федорович Іванов. Цар Михайло Федорович в ті часи хотів знов стати в союз з Польскою Москвою, щоб знов стати в союз з Польскою Москвою. У Москві в ті часи була мала багата сила. Царював в ті часи цар Михайло Федорович Іванов. Цар Михайло Федорович в ті часи хотів знов стати в союз з Польскою Москвою, щоб знов стати в союз з Польскою Москвою.

XI. Україна та Московщина.

Пристаючи до Москви, Хмельницький з своїми прихильниками думав собі так, що одновірна з Українцями Москва не

буде до України така лиха, як паньска Польща. Одначе дуже швидко виявило ся, що між Україною та Москвою була велика різниця.

Повстане Хмельницького вигнало з України все панство. Панів більше нігде не було і панських земель, ані панських підданих. Усі люди були вільні. Посполиті люди, або мужики-селяне, сиділи собі на своїй землі вільними хліборобами та робили хліб; усі свої справи порядкували своїм громадським присудом. Міщани ремесникували або торгували, живучи також під своїм правом і присудом. Козаки служили у віїску, мали землю, або часом яке ремесло чи кравство і правували си своїм козацьким звичаєм. Скрізь старшина, начальники були виборні: громади сільські вибирали своїх отаманів та судіїв, міста — лавників та райців, що давали лад городським справам та судили суд. Козацтво також вибирало собі старшину; сотників, полковників, судіїв та інших і над усіма найстаршого — гетьмана. Гетьман порядкував усією Україною, слухаючи поради козацької старшини; в важних випадках збираю на раду свою козацьку громаду. Запорозька Січ ся її зовсім була на волі, роблячи все так, як хотіла, на своїх степах. Попівство було також виборне: громади вибирали собі попів, яких хотіли, а архирей тільки висвячували їх, як пів громаді був не до впадоби, то вона її скинула його; архирей, митрополит так само були виборні. Увесь лад на Україні був такий, що сам народ порядкував своєю сировою.

Зовсім инший лад був у Московщині. Там народ не мав ніякого права, — він стоїнав у неволі і робив паньщину гіршу, ніж пани попередю робили на своїх панів. Виборного начальства не було. Цар порядкував усім як хотів, сам наставляв скрізь старших начальників, а ті начальники — менших. Усі ці начальники-пани тяжко кривдили народ, обдирали його, мордували робочих людей. У Московщині була воля у панів, тільки не було волі робочому народови і жило ся бідолашним московським людям під своїми панами ще гірше, ніж у Польщі під польськими.

Та її віра хоч була і в Українців, і в Москалів одна, православна, але-ж де в чому відмінна наша від їхньої. Наш народ зважав більше на ту правду, яка написана в християнській книзі Євангелії, більше думав про те, як треба по правді жити, а

московській темній народ пильнував більше всякого обряду. У Москалів, наприклад, страшенно поміж себе попи і світські люди сварили ся про те, як треба писати: Ісусь, чи Исусь, або як хрестити ся — двома пальцями чи трома. Московским панам та панам дуже не подобало ся, що серед нашого св'ященства й народу інші церковні звичаї й обряди. От напр., їм здавало ся страшним лихом, що у нас, як дитину хрестять, те обливають її, а не вмочають у воду. Такі малі речі здавали ся їм дуже важними.

Ще більша ріжниця була в просьвіті. У нас по всій Україні були школи низші, середні й висші, скрізь писали ся й друкували ся по школах і з книжок, учились і дома, і в чужі краї хто міг їздив, щоб засягти більшої науки, ширшого св'іту. Москалі-ж були не вчені — і мужики й пани, наука, просьвіта здавала ся їм безбожним ділом. Як у Москві друкар Хведорович почав печатати перші кинги, так вони думали, що се чертівське діло, — зруйнували друкарню, а самого Хведоровича за малим не вбили, — мусів бідолаха на Україну тікати. Уже згодом сам цар завів одну-однісіньку друкарню, щоб у ній друкувати церковні книги, а в нас тоді друкарень було вже 24. Усі наші звичаї били проти московских більше освітні, більше людські і зовсім не такі, як у Москалів. Не так ми й говорили, не так і поводити ся, не так одягали ся, не так жили.

Але-ж Москалі думали, що красшого ладу, як у них, кра нема. На інші народи вони згорда дивили ся. Хо не такий сшої віри, красших звичаїв, красшого житя, як у них — нігде лад і звичаї має, як у них, хто не так живе й вірить як вони, — того треба присилувати, щоб він своє покинув, а жив, вірив, думав, говорив, одягав ся так, як Москалі. До того-ж московским панам, що підтоптали під себе своїй робочий народ, було дуже не до вподоби, що народ на Україні був вільний, — коли-б ще й московській мужик не хотів волі! А панам та архиреям московским не подобалось, що на Україні полів та архирейів вибирають: вони собі думали: се так і в нас, на Московщині, схочуть духовешество вибирати! У Московщині пани були покіриими підійжками, рабами царскими, чи то «холопами», так вони самих себе перед царем називали. Так само, як менші люди перед панамі хилились, так вони перед царем. А

на Україні вільне козацтво було тоді горде своєю волею і не називало себе вірними підданими московському цареві, а вільними. Се дуже не подобалось московському урядові (правительству). Ото-ж і завзяв ся той уряд завести на Україні свій московський лад. Та тільки-ж відразу сего не можна було зробити. Вони й заходили ся робити се спершу потрохи та помалу, а чим далі вже все дужче та дужче налягали.

ХІІ. Руїна.

Суперечка між Україною та Москвою почала ся ще за життя Богдана Хмельницького, а як він умер року 1657-го, то зараз же послано в українські городи московских воевод і кожного з війском. Воеводи ті кривдили народ і знущали ся над ним. Новий гетьман Іван Виговський не знав що й чинити. Він силкував ся умовити московський уряд, щоб вони сего не робили. Московські пани його не слухали, а запомагали полковника Пушкаря, що хотів замість Виговского бути гетьманом і готов був дозволити московским воеводам папувати на Україні, аби собі вихопити ся в гору. Сеї продаїдуша Пушкар пристав з купкою своїх козаків до московского війська, що вже прийшло на Україну та й заходило ся порядкувати точнісінько так, як колись Поляки порядкували: зняли і руйнувало села, різало народ. Виговський побив московске військо, повигонив воевод, та не мав сам сили і далі встояти проти Москви і почав знову мирити ся з Польщею. А народ ненавидів Польщу, не схотів того, і скинув року 1659-го Виговского.

З того часу й почала ся страшenna колотня. Московський уряд спершу воював ся за Україну з Польщею, хотів щоб не пустити Польщі ні клантя українські землі, але подужати не міг, помирился з Польщею, року 1667-го і поділив з нею Україну: Польща забрала собі край по правий бік Дніпра, опріч Київа, а Москва — лівий та ще й Київ. Тепер уже легше було вгамувати Україну: і Москва й Польща в двох заходили ся се робити. Збезлюдженій та знесиленій Україні тяжко було змагати ся з самою Польщею, а тепер було зовсім уже над силу.

На Україні стало тоді по два гетьмани, оден по лівий бік Дніпра, а другий по правий. Та ті гетьмани нічого не могли

вдіяти проти двох дужих держав, а як котрий з них починав опирати ся, то такому було лихо; от напр. польські пани вбили гетьмана Івана Виговського, а московські пани мордували в Москві а потім заслали в Сибір гетьмана Демяна Многогрішного. Московске і польске військо раз-у-раз гуляло по Україні, бо народ бунтував ся проти лихого ладу: і Москалі, й Поляки руйнували й палили городи й села, вбивали і калічили нещасних людей і заливали кров'ю увесь край. Один з гетьманів, розумний на смілий Петро Дорошенко, щирий оборонець української волі, довго боров ся за неї, та бачучи, що сам не подужає, він пробував був завзяти помочи в Турка. Думка була така: а може Турок буде кращий за тих християн, що роздирали нещасний край? Та ще й те: Турок далі сидів — не міг з далека заводити свій лад на Україні, орду-ж татарску Турок би спиняв, коли-б жив у згоді з Україною. Та нічого не міг Дорошенко вдіяти проти більшої сили. Москва його подужала і вмер він у московській неволі.

Колотнеча не втихала, і увесь край так зруйновано, що правобічна Україна мало не вся лежала пустинкою, — без хат, без людей, — тільки вовки вили та сухі кістки тисячів побитого народу лежали по стінах. Сей страшний час народ прозгав Руїною, бо й справді руїною тоді зробив ся увесь наш край...

ХІІІ. Пани з козаків.

Оттак занпащав ся наш край. Та тільки-ж не сами сусіди були за те винні, — вишне було й наше козацтво.

За Богдана Хмельницького вигнано було з України все панство. Усі стали вільні, вся земля стала народним добром. Козацтво в своїй боротьбі вело перед, давало всьому лад, — козацтву й припало найбільше землі та всякого цинного добра. Козацтво було й освіченіше за поспільство (мужиків). Через те козацтво незабаром убило ся в велику силу. Їму хотіло ся багатчати ще більше. Багатство давала земля, то значне, старше козацтво її почало захоплювати ще не займані, а часом уже й займані землі. З поспільством, з мужиками, почало значне козацтво поводити ся з горда. Мужики сільські й міщані і вбогі козаки почали та значне козацтво гнівати ся, почали ся проміж ними та значним козацтвом сварки.

Московський уряд з тих сварок радів. Поки держав ся на

Україні свій лад, свій громадянський праєуд; поки гетьмана, полковників і всю старшину вибирало козацтво та народ; поки козацтво було великою військовою силою, — доти ще не можна було повернути народ український в царську волю. Треба так зробити, щоб ні козацтво, ні полковники, ні гетьман не мали сили, а вже сам простий робочий народ нічого не вдіє. Хитро-лукиво почали московські пани сварити проміж себе козацтво та козацку старшину; а побачивши, що панство ремствує на значних козаків, почали ті пани й мужиків та міщан підбурювати проти них. Московський уряд так ставив, мов би він заступаєть ся за народ робочий, а народ і боявся віри, не зважаючи яке лихо докидав подній. Вороженство проміж козацтвом найбільше значиня, та проміж простіньством (селянами хліборобами й міщаньми) все більшало та дужало.

Московські пани помічали гірших людеїв серед значного козацтва; вони їх приваблювали до себе тим, що їм дарував таким людем великі землі на Україні. Доскочилиь такою землею їм панажери, та й починше на них порядкувати, як на тій землі вже спідні хлібороби й робити, до тін уже займав від них усяких відбутків на землі, бо як земля була добра, — мені ї подаровано». Народ і не хотів їм так подарувати. Ціи думав, що все землі на Україні дарувати не можна, а що треба дарувати їм. Мудрава свідомість, що пани дарували їм землю, а не дарували їм, бунтовали на ціи пани, а пани не хотіли їм ся за мужиків, а за міщан, а за селян, а за робочий народ не вясити, та й дарували їм землю, а не дарували їм нічого, а все йому дарували.

Дедалі пани дарували їм землю, а пани не хотіли їм ся за селян, а за робочий народ не вясити, та й дарували їм землю, а не дарували їм нічого, а все йому дарували. Дедалі пани дарували їм землю, а пани не хотіли їм ся за селян, а за робочий народ не вясити, та й дарували їм землю, а не дарували їм нічого, а все йому дарували. Дедалі пани дарували їм землю, а пани не хотіли їм ся за селян, а за робочий народ не вясити, та й дарували їм землю, а не дарували їм нічого, а все йому дарували. Дедалі пани дарували їм землю, а пани не хотіли їм ся за селян, а за робочий народ не вясити, та й дарували їм землю, а не дарували їм нічого, а все йому дарували.

мав собі, що вже від цих козацьких панів не буде йому добра, а мав таку надію, що цар з Москви дасть добрий лад, визволить людей.

XIV. Гетьманщину скасовано.

Де-далі все не кращало, а гіршало. У Москві зацарював цар Петро Первий. На Україні був тоді гетьманом Іван Мазепа. Цар Петро поводив ся з українським народом так, мов би ввесь той народ був его кріпаком, невільником. Він порядкував козацким війском як своїм, раз-у-раз посилаючи его в далекі тяжкі походи, силував козаків до важкої роботи; московські начальники знущали ся з козаків, кривдили їх і утискали; московські воеводи, московське військо тисли народ, кривдили его, грабували. Так важко було жити Україні, що старий гетьман Мазепа не витерпів, почав відбивати ся від Москвитів, закликавши на поміч шведського короля Кароля XII. Та Мазепа був з того значного козацтва, що панувати хотіло над народом, і народ не поміг гетьманови. Петро побив року 1709-го Мазепу й Карла і став мстити ся на Україні за повстанє, мордуєчи великими муками та караючи на смерть людей. Тепер уже цар Петро був пан на Україні, що хотів, те й робив. Найбільше мордував тим, що забирав козаків на чужину на тяжку роботу, — копати канали (каналы), робити фортеці (кріпости). Від тої тяжкої роботи, від хвороб, люди гинули тисячами і за п'ять років (з 1721 кінчаючи 1725) умерло так 20 тисячів козаків, а ті, що повернули ся — вернули ся ледві живі, усього збувшись. Найбільше впекла ся нашим робота на далекій холодній Московщині, — копали Ладозький канал; і доси про цю каналську роботу де-не-де ще сьнівають сумні пістії, а словом каналський — лають ся. Стогнала нещасна Україна, та не було змоги оборонити ся. Наказний гетьман Павло Полуботко озвався був за волю, але цар Петро закинув его до тюрми в Петербурзі, і там він і вмер року 1724-го. Москва скасувала українську волю.

Тільки ще трошечки було тоді волі в Запорозькій Січі. Хоч Петро Первий і зруйнував її підчас війни з Мазепою, та Запорозжці поки що таки держали ся. Аж ось на Москві зацарювала цариця Катерина Друга. Року 1775-го вона післала

військо та її зруйнувала Запорозьку Січ, а останнього кошового отамана Петра Калышнішевського без ніякої провини, заклали на віки в тюрму. Так упала остання оборона волі українського народу.

Усі вільні стени українські, усею землею народною, цариця Катерина пороздавала своїм генералам та панам, або й тим звичним з козацької старшини, які широ стояли за московський уряд. Козацьку старшину вона поробила панам, дворянами. Хліборобів, робочих людей вона віддала тим панам-шляхтичам у неволю, завівши року 1783-го панське кріпацьке право на Україні.

На правому боці Дністра Україна була ще під Польщею. Там після руйни козацтво зовсім закінчило. Пани-Поляки знущалися з народу. Не видержавши, народ почав перемагати ся. Такі бунтівники звалися гайдамаками, а весь бунт сей прозвано гайдамачиною. Гайдамаки збирали ся кучами й нападали на панів. Поб'ють їх пани війском, — воли зтихнуть, а згодом знов повстануть, бо не було сили терпіти панське знущане. Року 1768-го запорожець Максим Залізняк злучив ся з сотником Гонтою, зібрав так багато гайдамаків, що почав замогати панів. Тоді цариця Катерина Друга прислала на поміч польським панам своє військо, і так гуртом побито гайдамаків. Кого піймано живим, тих страшно катовано: відрубувано руки, ноги, здирано з живих шкуру... Народ притих, причаїв ся.

Але польські пани так донорядкували ся, що незабаром польська держава зовсім знемогла ся, а три сусідні держави: Прусія, Австрія та Росія поділили Польщу поміж себе (1772-го та 1733-го року). Тоді Росія забрала собі правобічну Україну, а Австрія — Галичину, а року 1775-го й Буковину, що була в той час під Волощиною. (Ця українська земля Буковина ще від першого татарського анхолітя пішла від нас різно; від татар забрали її Волохи, а від Волохів — Австрія).

І стало ся так, що на нашій землі не було вільного народу: увесь народ став панським кріпаком; не панськими зостало ся тільки трохи з дрібного козацтва, та й тим була воля така, що недалеко від неволі сидить...

Тяжко боровсь український народ за волю та й доборовсь до неволі...

XV. Кріпацька неволя і визволене.

Отак-то значне, багате козацтво зрадило свій народ. Укупі з ним добувало ся воно волі, а тоді перевернуло ся само на тих панів, проти яких бороло ся, та й стало панувати над своїм народом, називаючи ся вже «дворянством».

Ці нові пани-дворяне з усієї сили дбали про те, щоб якомога дужче відрізати ся від народу, від мужика, щоб ніхто не подумав, що вони з таких саме, як і мужики, а щоб усім здавало ся, що вони справжній «дворяне».

Як була Україна з Польщею, то тодішні українські пани, за для більшої паньскости, перекидали ся їм Польщину, спілкували ся у всьому бути такими, як польські пани; а тепер нові пани почали з усієї сили дбати, щоб у всьому бути такими, як московські пани. Вони покидали ту мову українську, якою говорить увесь наш народ і досі, та й переймали московську мову — стали говорити й писати по московському, переймали московські звичаї, побут. Так помалу нові українські пани зробили ся зовсім чужі своєму народові. Виходило так, що в Україні живе мов би то два народи, дві національності: простий народ робочий були Українці, а пани — Москалі.

Погапо було жити народові під цими панями. Рідко який з них був добрий до своїх людей, а більше були жорстоких. Народ робив тяжко, а як чим не догожав панови, то його карано ще тяжче. Та серед народу думка про волю ніколи не вмирала, хотіло ся йому тої волі, та як її добути — народ не знав.

Народ дуже мало що розбирав у тих порядках, серед яких йому доводило ся тепер жити. Попореду, як був на Україні свій лад, то і в суді, і в усяких урядових канцеляріях говорили українською мовою — такою, як говорить і досі наш народ. Пани писали також українською мовою, хоч трохи й відмінною від чисто-народної, та все-ж такою, що народ її дуже добре розумів. Так саме тею-ж українською списані були й усі закони, цю писали ся й усі накази. Через те тоді народ розумів той закон, під яким жив, і знав своє право. Він і позивкав уже до своїх інституцій знав який і де суд, яка і де канцелярія, і тямив з якою справою куди треба подати ся. А

коли приходив у суд, чи в канцелярію, то там до його говорили такою мовою, яку він розбирав. Через те чоловік міг собі дати якусь раду.

Як же українські порядки на Україні покасовачо і заведено такий лад, як і в вишній Росії, то це все переміняло ся. Закони писали ся московскою мовою, і народ український нічогоїнько в них не розумів. Через те хоч би в законі й було що написано йому в оборону, то він не міг би цього й зрати, не розуміючи того писання. Потім суди й усякі урядові інституції заведено зовсім не такі, як було поперед, і народ плував ся серед них, як серед лісу, і ніколи не міг дійти з ними якогось ладу. Коли ж він приходив чи в суд, чи в яку канцелярію, то там говорили до него по московському і всі папери давали йому писані московскою мовою, — бідлашнши чоловік нічогоїнько того не розумів і був як сліпий або глухий. А до него всего треба додати ще те, що всі ті урядовці (чиновники), що сиділи по тих судах та канцеляріях, поводили ся з народом згорда, ніколи не хотіли йому нічого розказати, а тільки кричали на людей та лаяли їх та поштуркували ними. А правди серед тих урядовців було мало: вони про те дбали, щоб зробити по правді або хоч по закону, а тільки про те, щоб яко мога більше надрати з народа хабарів. Через те бідлашньому народови нігде не було ні оборони, ні помочі.

До того ще народ був тоді темний.

Український народ здавна був дуже охочий до просвіти і за старого ладу по всі Україні скрізь, при кожній церкві, були нижчі школи, по городах середні, а в Києві була вища школа — академія. Наука в тих школах була тою мовою, якою народ говорив, — українською. Народ залюбки в них учив ся.

Та як скасовано українські порядки, то звідусіль стали вигонити й українську мову. Так саме як із суда так з урядових канцелярій, вигонили її й зо школи. Старі українські школи або покасували, або завели в них московську мову; по деяких городах уряд завів московські школи. Та вони були народови такі чужі, що діти довго не хотіли в них зовсім учити ся, а й тоді як учити ся стали, до добра така школа не доводилася: вона тільки плодила тих судовиків та писарчуків, що знущали ся з народу та драли з його хабарі.

По селах шкіл не було, — там цього не дозволяли панів. Їм краще було, щоб народ заставав ся темний, бо як би він зробив ся освіченим, то він не поустив би над собою панувати. Коли-ж часом у якому не панському селі і була на велике диво, яка поганенька школа, то з неї знов таки не було добра: учено в ній по московському, а народ тої мови не розумів, і ніякого путя з тої науки не було та не могло бути.

Так і блукав наш народ у темряві і не дивлячись куди вийти. Чув, що йому болить, а які ліки від того болю, не міг знайти. Часом де-не-де не штерилизовані люди, бунтували ся, та з того їм краще не ставало: їх дуже швидко пригнорили, карали і знов усе затихало. І здавало ся, що й кінця-краю тій неволі не буде.

У кожного народу на чолі його стоять найбільше освічені й тямуні люди, що ведуть вперед у науці, добивають ся кращого життя, кращих порядків. Такі люди звуть ся чужомовним словом інтелігенція. На Україні у XIV. віці інтелігенція була з панів, бо народ був неосвічений. Як панів відцурали ся від народу, так саме відцуралась його й інтелігенція, що з тих панів виходила.

Але помалу почали серед інтелігенції прокидатися інші люди і де-далі все їх ставало більше та більше. Сі люди бачили, яку то велику кривду люди чесні, добрі, наукою дуже освічені. Вони знали, що по чужих краях народ уже добив ся або добиваєть ся собі волі й кращого життя; знали й про те, що український народ колись мав свою волю й кращі порядки, та все це звивається ся. Через усе те сі люди, хоч сами й з панів були, а надумали ся, що їм треба остувати ся за робочий народ, добивати ся йому волі, освіти, кращого життя. Вони почали писати про це в книжках та ще й у книжках, писаних українською мовою, щоб і народ міг їх розуміти, коли йому хто письменний те прочитає. Вони любили свій край, свій народ і розуміли, що українська інтелігенція відірвалася від народу мовою, зробила дуже погано, бо народ застав ся темний, і нікому було направляти його на кращий лад. Через те вони думали, що інтелігенція і народ повинні говорити одною мовою — українською і тою-ж мовою вчили ся й писати.

Перший надрукував книгу українською народною мовою

року 1798-го полтавець Іван Котляревський (книга звала ся «Енеїда»); трохи згодом харківець Грицько Квітка у своїх гарних повістях списував життя простого сільського народу, показав який той народ гарний і прихильний тим до него людей з інтелігенци. Писали українською мовою й інші люди, та спершу всі говорили дуже обережно, не насмілювались. Немабаром виявив ся повин писемник Тарас Шевченко (народив ся 1814 р., ум. р 1861 року). Він був за молоду панським кріпаком у Київщині і сам змінив того лиха, від якого весь народ стоїнав; потім добрі люди його викупили, він багато читав і мав великий хист до писання віршів. Він написав цю книгу віршів, що зветь ся «Кобзар». Там він списував життя українського народу, розказував, яку муку терить у кріпацкій неволі робочий народ, як погано жити Україні через недобрі порядки, як знущають ся з людей панів і чорняки. Він смілим та щирим словом закликав Українців до того, щоб вони позимали неволю і завели на своїй землі кращий від. Все це було написано по правді і так гарно, що Шевченкові вірші зразу приєднали дуже багато людей до того гурту, що стояв за народ.

Запедено навіть і втекти, щинком від почався та, товариство, що звало ся «Кирило-Методіївске братство». Це «Братство» хотіло, щоб скасувати кріпацку неволю, дати народови землю, освітчувати народ українською мовою, скрізь зивести на Україні і по всій Росії вітні порядки, з всі славянські народи (Українців, Москвітів, Білорусів, Польків, Сербів, Болгар, Чехів та ин.) злучити в одну державну спілку (Федерацию), але так, щоб кожен народ на своїй землі мав собі волю своїм народним присудом, як хоче порадкувати ся.

Одичне року 1847-го це «Братство» виверито, братчиків позамикали по тюрмах, а то, що позвершено в заслуге, а Шевченка заєзано в Азію, в саддатеку неволю, де він і пробув десять літ. Українські книжки (вспр. Шевченкові вірші) одимано и палено.

Після смерті царя Миколи І-го у Росії жити полегшало. Тоді завернули з неволі й «кирило-методіївских» братчиків. Один з цих братчиків Олександр Маркович та його жінка Марія написали книгу по українському: «Народні оповідання», підписавши її: «Марко Вовчок» (мов би так звав ся той, хто напи-

сан кннгу). В ній описано було тяжке кріпацке життя, і кожному було видно, що неминує треба було дати польським людям волю. Тоді вже по всій Росії було багато людей, що цього хотіли. Сам цар Олександр II-ий і приставав на те. І таки поно і зробило ся: року 1861-го випущено людей на волю.

А в Галиччині та в Буковині, що були і досі є під Австрією, людей визволено ще попере ту, року 1848-го.

XVI. Від скасованя кріпацтва до нашого часу.

Здавало ся, тепер уже в Росії заведуть ся кращі порядки, а через те і в Україні буде легше жити. Воно і справді заведено новий суд і земля. Та в них згодом віднято і ту невеличку волю, яку їм спершу дано. Порядки хоча і перемінили ся, та жити під ними було тяжко. А ще тяжче через те, що всяке начальство не додержувало і тих законів, які були, і робило так, як йому хотіло ся. Люди не мали ніяких прав і завжди могли сподівати ся собі якого лиха від чиновницької самоволі. Хлібороби-селяни, виїшовини на волю, не скрізь мали землі стільки, скільки було треба, а як народу памножило ся, то і зовсім землі стало мало, а податки і інші повинности були важкі. Народ хоч і жив на волю, та де-далі все дужче та дужче біднів. Робітникам по фабриках та заводах также робота була тяжка, а плати мала.

На Україні, окріч всего того, було ще і своє лихо.

Повсіх краях такий лад, щоб у школі вчити тою мовою, якою діти і весь народ говорить, се, щоб розуміти науку. Такою мовою складають і книжки, щоб люди, читаючи, могли їх розуміти. Тою-ж мовою пишуть закони щоб усі люди розуміли і знали своє право і свою повинність. Коли б і в нас на Україні був такий добрий лад, то треба було-б, щоб українською мовою писано книги і всякі закони. Одначе так не зроблено.

Українські школи заводити не дозволено, а заведено московську. Науку чужою мовою наші діти дуже мало розуміють, і через те народ і досі зостаєть ся дуже темний. Книжок, які він міг би розуміти, не можна було видавати, бо вже року 1863. заборонено друкувати українські книги, а найбільше наукові, такі, в яких розказуєть ся народови про те, що він мав у старовину на Україні волю, або такі, де описують ся кращі порядки

по чужих землях і як люди ті порядки свели. Згодом ся заборона ніче почала була трохи збувати ся, але року 1876-го заборонено українське письменство в друк, ще суверіше: ні наукових книжок, ні дитячих, ні перекладів з чужих мов, ні газет — нічого не можна було друкувати по українському.

Через се народ істав ся зовсім без усякої науки, без усякої освіти і блукав у такій темряві, що не розбирав, хто йому ворог, а хто приятель.

Народ бачив, що було освічене, говорило московскою мовою, що наука скрізь була тою-ж мовою, а ту мову українську, якою він говорить, усе зневажали, і глузують з неї, знущають ся. І народ став думати, що тільки московскою мовою і можна освічувати ся, тільки через неї і можна стати тямущим, ученим чоловіком. Сею мовою говорили царі, і народ став звати її «панською» мовою, а свою українську — «мушницкою», «хаклацкою». І став він «панську мову шанувати, а своєї мови соромити ся.

Людині, що розуміли, як усе те недобре і хотіли уступити ся за права українського народу, було дуже небагато. Одначе вони не повідали робити свого діла. Їм не можна було виявити свої думки на російській Україні, вони почали печатати про се книги по інших державах, за кордоном, і найбільше в Австрії.

В Австрії, після довгої колотниці, з року 1867-го зовсім уже зведено конституційний лад. Тоді й тим Українцям, що живуть у Галичині та на Буковині, стало легше дихати. Хоч вони ще й доси бідують і над ними велику силу мають польські панси, та все-ж тут народ уже добив ся деяких прав і може освічувати ся своєю мовою. Тут у школах, у гімназіях і в університетах учать по українському, тою-ж мовою, книги і газети, щоб народ міг з них навчати ся.

Отуди, найбільше в Галичині, й почали познати свої писання народолюбні люди з України російської. Вони говорять там, що треба Україні і всій Росії волі, хліборобам треба землі, робочим людям доброї плати, усьому народови освіти українською мовою. Найвидатіший з сих письменників був Михайло Драгоманов.

• Писавя сих людей доходили й на російську Україну. Спер-

шу їх читала тільки інтелігенція, а далі почали читати и робочі люди та й собі так думати, як там написано. Тимчасом і по всій Росії вже говорили тямущі люди, треба народови дати волю, завести краєні порядки, тоб то конституційний лад. Клопотали ся про се люди, була через те й колотнеча велика.

Року 1905. після нещасливої японської війни, всім уже стало добре видно, що треба російські державні порядки перемінити, і за малим не весь народ став сего добивати ся.

17-го жовтня цар Миколай II-ий видав маніфест про те, що без виборних від народу не може бути видаю щі одного закону. 27. квітня 1906. року зібрала ся в Петербурзі перша російська Державна Дума (Государственная Дума) з виборних від народу послів.

Тоді всі народи, які живуть у Росії, почали добивати ся собі прав, погуртувавши ся в політичні товариства, партії. Українці (і інтелігенція, і робочий сільський та міський народ) також позакладали політичні партії і кожда партія виставляла свої вимагання: як треба перемінити порядки по всій Росії і в себе дома, на Україні...

Зважаючи на те, що в Росії не одна, а багато народів і кожен народ хоче жити по своєму, хотіли: щоб кожному народови на його землі була воля порядкувати ся, як він сам хоче. Задля сего треба, щоб кожен народ сам собі вибирав свою народну раду (сойм). Державна Дума повинна подякувати тільки такими справами, які будуть на всю державу, а всі справи краєві повинна рішати краєва народна рада, бо сам народ найкраще знає чого йому треба і як упорядкувати своє діло. Такого порядку хотіли для свого краю й Українці, щоб на Україні була своя Українська Народна Рада.

Року 1906-го заборону на українську мову з Росії скасовано, і стало вільно видавати для народу наукові книги й газети. Хоч волі слову ще й не було, та все-ж і в книжках, і по таких українських газетах та місячниках, як «Громадська Думка», «Рідний Край», «Нова Громада», «Вільна Україна» та інших, почали ширити ся оті думки і розказувати ся, що треба робити, щоб усього того добити ся.

КНИЖКИ ПРО ТЕПЕРІШНУ ВЕЛИКУ СВІТОВУ ВІЙНУ

і книжки про війни з часів давніших

ВЖЕ ВИЙШЛА З ДРУКУ НОВА КНИЖКА. — Г. Ф. СЕМЕШКО.
«В ЧАСИ ВІЙНИ»

(Хроніка з життя засланих на Сибірі в часієї страшної війни).
Книжка видана наказом Української Федерації Соціалістичної
Партії в Америці, мистецтво сторін друку, вистроєна злого
малюваннями. — Ціна..... 40ц
Велика Революція на Остріві Питнейри. — Ціна..... 10ц
Як Болгари адабули собі свободу. — Ціна..... 15ц
Провидіє Боже все Чувас. — Інтересне оповіданє в часієї На-
родолюбивой війни в Росії з часу першої. — Ціна..... 25ц

НОВІ КНИЖКИ.

З ТЕРЕНІВ ВЕЛИКИХ ВОСН

РОСИЙСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ.

Збірня наочних і зображень теперішнього вієсна і життя во війні;
крованих боє війниших днів і днів манування.

ХОЧЕТЕ ЗНАТИ

Причини і початки революції в Росії; арештовани міністри;
як бувши цар Інокій Романов прогладував і як видували
людий з війнища. — Не подадубте 50 ц., а ми видимо сам єго
революційну книжку на 160 сторін з многою образами.

З РОКІВ ВІЙНИ.

Сатиричні Ілюстрації з Европійської Війни. — Оповідання,
Відомости і Інформації про Український Барід, про старий
край і Америку. — 150 образків. — Ціна..... 30ц

АТЛЯСИ І МАПИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.

Воєнні мапи Європи з королями і з статистичною військом. . . 25ц
Найновіший Атлас, обнімає мапи цілого світа, гарно оправ-
лений. — Ціна..... \$1.50
Великий Ілюстрований Атлас, кождому потрібний під війнищу
перу. — Ціна..... \$3.00
Кишенковий Атлас Цілого Світа. — Ціна..... 30ц
Кишенкові мапи всіх стейтів і територій Злучених Держав. —
Кождий стейт на окремій карті. При замовленю треба подати
якого степу мапу вам вислати. — Ціна одної мапи..... 25ц

НОВІ КНИЖКИ

Як Чоловік Зійшов на Пана. — Інтересне оповіданє В. Будни-
повського. — Ціна..... 50ц
Перли Шумки та Вигадки. — Зложив Л. Лозатницький... \$1.00
Оповідання. — О. Стероженко..... 15ц
Оповідання. — П. Куліш..... 15ц

ЧИ ЧУЛИ ВИ ПРО ЧАСОПИСЬ

„КАНАДИЙСКИЙ ФАРМЕР“

Є се найстарша, і найбільша, національна, популярно - просвітків й політична часопись для всіх верств Українського народу, а виходить у Вінніпегу кожного тижня в п'ятницю.

Хто не чув ще про сю часопись і не читав

„КАНАДИЙСКОГО ФАРМЕРА“.

повинен ні чче пізнати см незвичайно цінаву і хосенну для кожного часопись. В тій цілі треба вислати лише два доллари адресуючи докладно: —

CANADIAN FARMER

P. O. Box 3653 St. B.

Winnipeg, Man.

А будете доставати через цілий рік сю часопись.

І певно, хто лише через один рік буде читати пильно «Канадійський Фармер», остане постійним його передплатником, та іще буде з запалом заохочувати до передлати сеї часописи своїх сусідів і знайомих. А се тому, бо часопись «Канадійський Фармер» подас своїм читачам найхосенніші відомости, які дотичать нашого народного життя і добробуту, найновіші важні вісти з краю, держави і цілого світа. До того від часу до часу часопись містить гарні образки, смійшні або сатиричні і т. ин.

Крім того в кождім числі «Канадійського Фармера» друнус ся найцінавіші повісти і наукові статі наших і чужих знаменитих писателів...

А що? Чи-ж не варто передплачувати такої цікавої і дешеві часописи? Тож не відтягайтесь, не надумуйте ся довго добрі люди, лиш чим скорше шліть передплату на

«КАНАДИЙСКИЙ ФАРМЕР».

а заперенумерувавши сю часопись, будете мати в ній найліпшого приятеля, а тим причинитесь також не мало до піднесеня нашої української преси у прибраній Вітчизні.

«КАНАДИЙСКИЙ ФАРМЕР» друнус ся на 8 сторін великого формату і його читас приблизно 15,000 людей. Передплата з огляду на високу ціну паперу і ин. друкарських приборів вістала піднесена з \$1 50 до \$2.00, але за те кождий передплатник дістас гарну премію вартости 50 цт.

Передплату треба слати на адресу: —

CANADIAN FARMER

P.O. Box 3656-B.

Winnipeg, Man.